

LUKÁCS LÁSZLÓ

Fabiny Tiborral

Fabiny Tibor 1955-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, teológus, szerkesztő. A Károli Gáspár Református Egyetemen az Anglisztika Intézet igazgatója és a Hermeneutikai Kutatóközpont vezetője, a „Hermeneutikai Füzetek” sorozatszerkesztője.

Egyszer egy előadásában az Oxford-mozgalmat az egyház egyik leghitelesebb megújulási mozgalmának nevezte, amelyhez talán csak a reformáció fogható. Hogyan akarták megújítani az egyházat az Oxford-mozgalom tagjai?

A 16. századi reformáció a középkori katolikus hagyomány által elhanyagolt ígét, a Szentírást fedezte fel, vagy — Luther szavaival — „szabadította ki” a középkori egyház „babiloni fogságából”; a három évszázaddal későbbi Oxford-mozgalom pedig a protestáns hagyomány által sajnálatosan elhanyagolt egyházat fedezte fel, az individualizmus, a szubjektivizmus, az egyoldalú biblicizmus, vagy annak újkori szekularizált változata, a protestáns racionalista liberalizmus „fogságából”. Véleményem szerint mind a reformáció, mind az Oxford-mozgalom Krisztus egyetemes egyházán belüli reformmozgalom volt. Newman tévedésnek nevezi azt a felfogást, hogy emberi ítéletnek vethetünk alá kinyilatkoztatott tanokat. Így ír: „Liberalizmuson én ezt a téves gondolatszabadságot értem, vagyis az értelem fennhatóságának kiterjesztését olyan tárgyakra, amelyekben az értelem saját felépítéséből következően nem képes sikerre vergődni, ezért ezekben nem is illetékes.” A 19. századi Oxford-mozgalom az ősegyház hitének még romlatlan erejében, az első keresztény évszázadok egészséges tanításában látta meg azt az erőt, amelynek újrafelfedezése az egyház megújulását, újraszületését eredményezheti. Newman a mozgalmukat az *Apologia pro vita sua*-ban egy „második reformációként” értelmezte (Európa, Budapest, 122.).

Newman többször használja a „nemzeti aposztázia” kifejezést — mit értett ezen? Milyen lehetőségeket látott ennek leküzdésére?

Ismeretes, hogy az anglikán egyház 16. századi létrejöttében nemcsak a reformáció eszméi, hanem emberi, prózai okok is komoly szerepet játszottak, s így a világi uralkodó lett az anglikán egyház feje. Tudjuk, hogy Morus Tamás tiltakozott e döntés ellen, s hitvalló kiállásáért a saját fejével fizetett. A vallási-teológiai szempontok így egyre erőteljesebben a politikai érdekeknek rendelődték alá. A 19. századi protestáns liberalizmus számára már nem okozott problémát, hogy például 1833-ban az angol parlament hozzon döntést tíz írországi anglikán püspökség megszüntetéséről. Newman és Hurrell Froude, e fiatalon elhunyt küzdőtársa ezt a döntést a parlamentnek az egyházi ügyekbe való durva beavatkozásaként értelmezte. Newman fél évet Itáliában töltött Froude társaságában, s néhány nappal azután, hogy az év júliusában hazaérkezett Angliába, John Keble elmondta országszerte híressé vált prédikációját „A nemzet hitehagyása”-ról.

Newman számára ez a prédikáció jelentette az Oxford-mozgalom kezdetét. Keble a nemzet hitehagyásáról beszélt, ugyanis a parlament döntése Keble számára egy keresztény nemzet esetében a nemzeti hitehagyás jele, hiszen ha az állam, a törvényhozás dönthet egyházi ügyekben, akkor az egyház öntörvényűségét, apostoliságát éri sérelem, s ez azt is jelenti, hogy az angol egyház feje és fenntartója nem Krisztus, hanem a brit parlament. Mi lett volna, ha az első században a római hatalom döntött volna arról, hogy maga mellé vegye-e Timóteust Pál apostol — kérdezte Newman. Tíz nappal Keble prédikációja után Froude, H. R. J. Rose, W. Palmer és A. P. Perce-szel a Suffolk megyei Hadleigh-ben találkoztak, és ünnepélyesen megfogadták, hogy közösen küzdeni fognak az apostoli, azaz a katolikus hagyomány újraélesztéséért, úgy amint az az anglikán *Book of Common Prayer*-ben is kifejezésre jut, s létrehoznak egy társaságot, amely megszólítja a világiakat és a papokat egyaránt, sőt magát az érseket is. Newman és Keble erre a találkozóra nem jutott el, a hevesebb vérmérsékletű Froude viszont a kevésbé diplomatikus fellépést mellett érvelt, amikor az eseményről Newman egyetemi dolgozószobájában tanácskoztak. Newman és Froude még utazásuk alatt elhatározták, hogy a liberalizmus elleni sikeres fellépésük érdekében traktátusokat kellene megfogalmazni, amelyben az ősi keresztény tanítás hitelveit képviselik majd anglikán hittestvéreik számára. Ezért is nevezték az Oxford-mozgalmat „traktáriánusoknak”.

Szintén az akkori előadásában említette, hogy Newman „küldetési ember” volt, mint Luther. Miben látja Newman küldetését?

Newman az *Apologiában* írja le, hogy „Kezdtém úgy érezni, hogy küldetésem van” (110.). *„Dolgom van Angliában.”* Ugyanakkor egy betegség keríti hatalmába, olyannyira, hogy szolgája azt gondolja, Newman haldoklik, és ezért az utolsó kéréseit akarja teljesíteni. Newman azonban így felel: „Nem fogok meghalni, mert nem vétkeztem a világgal szemben”, később ezt a mondatát az *Apologiában* így kommentálja: „Soha nem voltam képes rá, hogy pontosan megértsem, mit is akartam mondani akkor.” Előadásomban Newmant valóban Lutherhez hasonlítottam, aki a wormszi birodalmi ülésen állt ki a bátor mondatával: „Itt állok, másképp nem tehetek!”, ám eközben, s ezután is kísértések, gonosz gondolatok — ahogy ő nevezte — *Anfechtung*-ok gyötörték. De nem hagyta, hogy legyőzzék. Isten ígéjében szilárdan, szinte makacsul megkapaszkodva ismételte magának újra és újra a zsoldáros szavait: „Non moriar sed vivam et narrabo opera domini.” („Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Úr tetteit!”) Mindkettőjükre jellemző tehát az elhívás, a (halál közeli) betegség, s az engedelmesség. Akárcsak a nagy próféták esetében.

Newmanék álltak elő a „via media” ötletével. Miért volt vagy nem volt járható ez az

A „via media” gondolata először Richard Hooker (1554–1600) *Of the Laws of Ecclesiastical Policie* című művében merült fel, s a kifejezés az Erzsébet-kor kompromisszumos egyházfelfogásának adott teológiai legitimitást. Ismeretes, hogy VIII. Henrik uralkodása (1503–1547)

út akkor? Járható-e napjainkban? Mennyiben tekinthető a mai ökumenikus törekvések elődjének?

után az ifjú VI. Edward alatt (1547–1553) a radikális protestánsok, azaz a kálvinisták, a későbbi puritánok elődjei jutottak hatalmi pozícióhoz, majd ezt követte Véres Mária rekatolizációja (1553–1558). Az Erzsébet-kor az anglikanizmus „via media” gondolatával tudatosan a radikális protestantizmus és a római katolicizmus közötti egyensúly megtartására törekedett. A 17. század első felében a „magas anglikanizmusban” (Donne, Herbert, Traherne és követői) értek meg a „via media” lelki és irodalmi gyümölcsei, de az egyensúly nem tarthatott sokáig, mert a század közepére hatalomra kerültek a puritánok, kitört az angol polgári forradalom. Newman (mint később T. S. Eliot) ezt az időszakot e forradalom előtti „anglo-katolikus szellemiséget” tartotta az ideális korszaknak. Newman és az Oxford-mozgalom többi teológusa a „romanizmus” és a „protestantizmus” szélsőségei között keresték az utat. Ugyanerről szólnak Newman harmincas évek második felében megjelent könyvei: *Az egyház prófétai hivatala a romanizmussal és a népszerű protestantizmussal összevetve* (1837), illetve *Előadások a megigazulásról* (1838) szövege. Az utóbbiban Newman a romanizmussal Luthert állította szembe, aki szerinte a hitről szóló tanításával kiszabadította ugyan a hívőt a cselekedetek romanista rabságából, de aztán otthagya őket saját érzéseinek fogságában.

Hogy mennyiben tekinthető a mai ökumenikus törekvések elődjének a „via media”? Személyes tapasztalatom, hogy az észak-amerikai protestantizmuson belül a korábbi, a római katolicizmustól tudatosan tartózkodó magatartást egyre inkább a katolicizmus felé való nyitás kezdi felváltani, amely az Oxford-mozgalomhoz hasonlítható. Sokan ugyanis azt vélik felismerni, hogy a kereszténység, eredeti közösségi jellege ellenére egyre inkább a magánélet szférájába volt kénytelen visszaszorulni, a protestáns egyházak vezetői ugyanakkor indokolatlan mértékben zsilipet nyitnak a divatos korszellem (*Zeitgeist*) kívánalmainak. Ez a jelenség számos komoly teológust késztetett arra, hogy otthagyja saját protestáns egyházát, és vagy az orthodox egyházhoz csatlakozzon, mint például a Luther-kutatás nagy tekintélye, Jaroslav Pelikan (1923–2006), vagy a római katolikushoz, mint az egykor evangélikus lelkészből katolikus pappá lett Richard John Neuhaus (1936–2009), az 1984-ben megjelent *A Naked Public Square. Religion and Democracy in America*, (A lecsupaszított köztér. Vallás és demokrácia Amerikában) című könyv szerzője és a *First Things* című, talán ma legnépszerűbbnek tartott teológiai lap szerkesztője. Nagy port kavartak az elmúlt évtizedben David Yeago, dél-karolinai egyháztörténésznek a „katolikus Luther”-ről szóló nézetei, valamint a „reformáció katolicitását” hangsúlyozó, a lutheránus egyházon belül egyre terebélyesedő mozgalom, melynek két rendszeres teológusa a vezetője, Carl E. Braaten és Robert W. Jenson. Vallják, hogy az Evangélium és az egyetemesség (katolicitás) nem lehetnek egymással ellentétes fogalmak, s hogy amiképpen a mai katolicizmus felfedezte a Szentírást, úgy a mai protestantizmusnak is fel kell fe-

deznie az egyházat. Ez a felismerés vezette őket arra, hogy elindítsák a *Pro Ecclesia* című magas színvonalú és nagy hatású ökumenikus folyóiratot. Az evangélikusok között az American Lutheran Publicity Bureau és folyóirata, a *Lutheran Forum* képviseli a liturgikus megújulást sürgető „evangéliumi katolicitás” lelkiségét.

2003-ban jelent meg a Jenson és Braaten által szerkesztett *In One Body through the Cross. The Princeton Proposal for Christian Unity* (Egy testben a kereszttel. Princetoni javaslat a keresztények egységére), amely 2005-ben magyarul is napvilágot látott a Hermeneutikai Füzetek 28. számaként. De mi is a helyzet Magyarországon? Erre a kérdésre ad választ az *Egy házban élnek-e a keresztények? Magyar reflexiók a Princetoni javaslatra* című kiadvány (Hermeneutikai Füzetek 30. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2007), amelyben tizenhat (nyolc felekezethez tartozó) hazai teológus, illetve egyházvezető fejthette ki véleményét a *Princetoni Javaslatokról*, illetve az ökumenéről. Közvetve talán ezekben a füzetekben is visszaköszön valamennyire a „via media” és az Oxford-mozgalom lelkisége.

A „via media” számomra nem egy dogmatikai kompromisszumos magatartás („mi engedünk ebben, ti engedjétek abban”), hiszen a hitvallás és a dogma lényege éppen az, hogy nem ismer kompromisszumokat. A „via media” inkább egy nyitott lelkiség, amely a megújulást szolgálja. A kereszténység történetében gyakran voltak megújító törekvések, ám ezek sajnos legtöbbször önállósodtak és megmerevedtek. Vajta Vilmos svéd-magyar evangélikus teológus írta, hogy a lutheri reformáció is a kezdetben korrektívum volt, de a „lutheranizmusban” a korrektívum sajnálatosan normatívummá torzult. Ez eredményezte a denominacionalizmus, a felekezetiesség ideológiáját és szubkultúráját. De igaz ez a „romanizmusra”, a „protestantizmusra”, a „presbiterianizmusra”, az „evangelikalizmusra”, sőt magára az „ökumenizmusra” is. A 16. században helyesen ismerték fel, hogy „ecclesia semper reformandi debet” (az egyháznak állandóan megújulásra van szüksége”, vagyis, hogy a korrektívum maradjon csak mindig korrektívum.

Newman az apostoli atyákat kezdte tanulmányozni, hogy az egyház igazi, hamisítatlan lényegére rátaláljon. A lutheri felfogás szerint az első zsinatok mennyiben tekinthetők a Biblia hiteles interpretációjának?

Nem szabad elfelejtenünk, hogy Luther a Szentírás professzora volt, az ő felfogásában az „norma normans” (mértékadó norma), amíg minden más (hitvallás, dogma, tanítás, hagyomány) csak „norma normata” (megmért norma) marad. Luther úgy vélte, nem az egyháznak van alárendelve a Szentírás, hanem a Szentírásnak az egyház, nem az egyház teremti, „hozza létre” a Szentírást, hanem a Szentírás teremti, „hozza létre” az egyházat. Az előző primer módon isteni, az utóbbi csak szekundér módon az. Luther számára a Szentírás nem statikus isteni kinyilatkoztatás, hanem a Lélek ihletése alapján az Írásnak a benne feszülő dűnamisszal le kell rombolnia az ember által képzett autoritást, legyen az az egyházi struktúra (Róma), a tárgyiasított Lélek-fogalom (Münzerék), vagy akár az objektívként előadott írás-princípium (bibilicizmus). Heiko Obermann mutatta ki, hogy a refor-

máció fő áramlata (szemben a rajongókkal) nem a tradíciót, az élő hagyományt, hanem a tradicionalizmust vetette el (Pelikan megfogalmazásában: „a tradíció a holtak élő hite, a tradicionalizmus az élők holt hite”). A reformáció még érzekelte és vállalta azt a harmóniát, ami a Szentírás, az apostoli hagyomány és az egyházi tanítás között van. Obermann „tradíció I.”-nek nevezte, amikor a Szentlélek által létrehívott egyház, a Szentírás és hagyomány szervesen még egymásra utal és mutat. A „tradíció II.” viszont az a nézet, hogy a hagyomány „kiegészíti” a Szentírást. A 17. századra azonban megmerevedtek a frontvonalak: a 16. századi dinamikus Írás-elv biblicizmussá és szubjektívizmussá torzult, a romanizmus a Trentói zsinat után a reformációra adott válaszként pedig a hit „két forrását” (Szentírás és a hagyomány) kezdte hirdetni. Obermann szerint ez a „tradíció II.” eszméje, amely már teljesen idegen a reformáció gondolatvilágától. Newman helyesen érzekelte, hogy a 16. századi reformáció egyrészt szubjektívizmusból, másrészt merev biblicizmusból torzult. Ám véleményem szerint ez nem volt szükségszerű folyamat. Kár, hogy Newman nem írt kommentárt a Szentírás egyes könyveiről, s kár, hogy csak másodkézből tanulmányozta Luthert. A rajongók vetették el az egyházat, nem Luther. Luther a zsinatokat sem vetette el: írt egy jelentős könyvet is *A Zsinatokról és az egyházról* címen. Ebben a könyvben szól az egyház „hét jegyéről” (*notae ecclesiae*), ezek az ige, a keresztség, az oltári szentség, az imádság, a kulcsok hatalma, az egyházi szolgák elhívása és a szent keresztség.

Newman fontos felismerése volt a dogma, illetve a dogmafejlődés. Hogyan értelmezi-értékeli ezt?

Az Evangélikus Teológián, ahol negyedszázada tanultam, Pröhle Károly professzor szemléletesen magyarázta nekünk, hogy a hitvallások mindig valamilyen hitvallási helyzetre (*status confessionis-ra*) voltak válaszok. A változó kihívások, az újabb és újabb eretnekségek megjelenése a hitvallás, illetve a dogma differenciálását eredményezte. Ugyanakkor nem szabad szem előtt téveszteni az állandóságot a változásban. A reformátorok így definiálták a számukra kőkemény igazságot: „Verbum Dei Manet in Aeternum = Isten igéje megmarad örökké.” „Magszáradt a fű, elhullt a virág; de Istenünk beszéde mindörökké megmarad” (Ézs 40,8; 1Pét 1,24–25). „Az ég és a föld elmúlnak, de az én beszédeim semmiképpen el nem múlnak” (Mt 24,35, Mk 13,31, Lk 21,33). „S a világ elmúlik, és annak kívánsága is; de a ki az Isten akaratát cselekszi, megmarad örökké” (1Jn 2,17). Bár úgy szoktunk fogalmazni, hogy hitünk zsinórnormája a Biblia, ám ha a Biblia Krisztusról szól, s ha a Szentírás fő mondanivalója az Evangélium, akkor helyesebb úgy fogalmaznunk, hogy nem egyszerűen az Írás, hanem a Krisztus a zsinórnormánk, a normák normája. Ő az állandó, őnála „nincs változás, vagy változásnak árnyéka” (Jk, 1,17), mert „Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké ugyanaz” (Zsid 13,8).

Magam részéről óvatosan használom a „dogmafejlődés” fogalmát. Nem nehéz belátnunk, hogy Newman „dogmafejlődés” gondolata

mögött ott van a 19. századra jellemző „fejlődés-eszme”, az organikus idő- és történelemfelfogás: Darwin, Hegel és Marx is. Az ő eszméik koreszmék voltak, amelyek többnyire le is áldoztak a korral. Ami azonban állandó, változatlan, kimeríthetetlen, az az Isten bölcsessége, amiképpen a végtelen Teremtő a véges embernek kinyilatkoztatta magát, azaz kapcsolatot létesített önmaga és mi közöttünk. Természetesen a megértésnek vannak különböző fokozatai, helyzetei, „kontextusai”, s igaza van Gadamernek és Ulrich Luznak, hogy a megértés hatásnak bizonyul. A Szentírás a föld mélyéről feltörő forrás, s annak hatása a történelem egyes korain át kanyargó folyó. Való igaz, hogy mi magunk is e hatástörténetnek vagyunk az eredményei: az emberi történelem folyóján egy ladikban evezünk. Ám azt jó, ha sohasem vétjük szem elől, hogy honnan van a forrás, ki az, aki a vizet és az élőlényeket teremtette?

Newman először az evangelikalizmushoz csatlakozott. Hogyan látja a mai evangelikál megújulási mozgalmakat?

Az evangéliumi kereszténység vagy az evangelikalizmus jellegzetesen protestáns jelenség, amely elsősorban az angolszász — brit és amerikai — protestáns kereszténységben keletkezett a 18. század folyamán, válaszul a felvilágosodás korszellemének engedő liberális keresztény felfogásra, amely sok szempontból feladta a keresztény tanítás és hitélet kétezere éves örökségét. Az angol evangéliumi kereszténység legtermékenyebb szerzője, Alister McGrath (1953–) az evangelikalizmus hat megkülönböztető jegyéről beszél, melyek a következők: (1.) Jézus Krisztus méltósága, aki egyszerre a megtestesült Isten és Úr, s a bűnös emberiség megváltója. (2.) A Szentlélek uralma, akinek a személye elengedhetetlen Krisztus jelenlétének és művének jelenvalóvá tételéhez. (3.) A Szentírás elvitathatatlan tekintélye. (4.) A személyes megtérés szükségessége. (5.) Az evangelizációnak mind az egyén, mind a közösség számára elsődlegesnek kell lennie. (6.) A keresztény közösség elengedhetetlen mint a lelki táplálkozás, testvériség és növekedés helye. Newman maga is először „megtért”, „újonnan született” kereszténynek vallotta magát. Az evangelikalizmus alapvetően missziói, mozgalmi beállítottságú kereszténység, amely a kiüresedett, halott formákba kívánt életet lehelni. Megkockáztatom, hogy evangelikalizmus nélkül Oxford-mozgalom sem lett volna, hiszen közös bennük a megújuláson munkálkodó, reformálni kívánó benső elkötelezettség. Newman azonban fokozatosan elidegenedett e protestáns lelkiség individualizmusától, ekkleziológiai közömbösségétől. Felismerte — szerintem helyesen —, hogy egyházdefektusban szenved a 19. századi protestantizmus. S ez a felismerés irányította Róma felé. Érdekes módon ma az ezredforduló Amerikájában a tanításbeli erózió, a teológiai revizionizmus elleni küzdelemben mintha újra szövetségest találna egymásban az evangelikalizmus és a katolicizmus. Pedig a 17. századi „alapító atyák” óta nemcsak gyanakodva nézett egymásra a „biblikus kereszténység” (evangelikalizmus) és a „liturgikus kereszténység” (katolicizmus), hanem az előző hitetlennek tekintette az utóbbit, az utóbbi pedig eretneknek,

szektásnak az előbbit. Ám 1993-ban Charles Colson és John Neuhaus kezdeményezésére egy új szellemiségű dokumentum született: *Evangelicals and Catholics Together: The Christian Mission in the Third Millennium* (Evangelikálók és katolikusok együtt: keresztény küldetés a harmadik évezredben). Érdeemes a kérdéshez tanulmányozni William M. Shea *The Lion and the Lamb. Evangelicals and Catholics in America* (Oxford University Press, 2004) című könyvét. Ma már nem meglepő, hogy az amerikai evangélikalizmus legkiválóbb történészei: George Marsden és Mark Noll éppen a katolikus Notre Dame Egyetemen nyernek professzori kinevezést. Az sem ritka dolog, hogy neves evangélikál vagy protestáns tudósok, ahogy ott mondják: „swimming the Tiber”, átússzák a római Tiberis folyót, azaz Newman mai követőiként — katolizálnak.

John Henry Newman: Vezess, jóságos fény!
(*Lead, Kindly Light*)

Vezess, jóságos fény — körül homály —,
Te járj velem!

Az éj sötét, messze e honi táj —
Te járj velem!

Te vezesd lábam, ne a messzeség
Tereit lássam, — egy lépés elég.

Nem voltam mindig így, nem kért imám,
Hogy jöjj velem.

Magam kerestem az ösvényt, — ezután
Te járj velem!

Hangos napot szerettem, és — féltem bár — a gőg
Volt rajtam úr: felejtse el az elszállott időt!

Áldó hatalmad bizton, csendesen
Vezet tova,

Lápon, sziklán, vízen, míg elmegyem
Az éjszaka.

S mosolygó angyalok közt virrad reám a fény,
Kiket régtől szerettem s úgy elfeledtem én.

(Sík Sándor fordítása)